

پژوهش‌های قرآنی

کلیدهای تدبیر در قرآن کریم
قرآن نویسی (بررسی کتاب وحی)
نگرشی به قصیده قرآنی (حکیم الهی قمشه ای)

کلیدهای تفسیر در قرآن کریم

حجة الاسلام دکتر ولی الله تقی پورفر
مدرس مقطع دکتری علوم قرآنی

- این قفل‌ها کلیدهایی دارند که باید آن‌ها را
تحصیل کرد؛

- کلیدهای اساسی تدبیر عمدتاً قلبی هستند نه
ذهنی و علمی

- در روایتی؛ حضرت ابا عبدالله الحسین علیه السلام
مراتب فهم و تدبیر قرآن کریم را این گونه مطرح
فرموده‌اند: ﴿كَيْفَاتِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ عَلَى أَرْبَعَةِ أَشْيَاءَ عَلَى
الْبَيَازَةِ وَالْإِسْزَارَةِ وَاللُّطَائِفِ وَالْحَقَائِقِ فَالْبَيَازَةُ لِلْعَوَامِ
وَالْإِسْزَارَةُ لِلْخَوَاصِّ، وَاللُّطَائِفُ لِلسَّوَابِغِ وَالْحَقَائِقُ
لِلْأَنْبِيَاءِ﴾^۱

کتاب خدای عزیز و جلیل بر چهار چیز مستقر
گشته است. بر عبارت و اشارت و لطائف و حقایق؛
پس عبارت قرآن برای توده مردم و اشارت آن برای
خواص و لطائف آن برای اولیاء خدا و حقایق آن
برای انبیاء الهی است.

کلیدهای تفسیر در قرآن دو قسم می‌باشند
(کلیدهای عام، کلیدهای خاص)

کلیدهای عام: حداقل شرایطی است که برای تدبیر
در قرآن مورد نیاز می‌باشد و همه اقشار از هر صنف
و گروه را در برمی‌گیرد.

کلیدهای خاص: مراتب قرآن پژوهان و عاملان
و حافظان قرآن کریم مفسران و علماء را در
برمی‌گیرد. اما قبل از ورود به بحث توضیح مختصری
پیرامون عنوان مقاله می‌دهم:

تعبیر «کلیدها»، از آیه تدبیر استفاده شده است.

﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا؟﴾^۱
این آیه به خوبی نشان می‌دهد:

- تدبیر؛ امری قلبی است نه صرفاً ذهنی و علمی؛
- عواملی قفل دل بوده، مانع تدبیر می‌گردند؛

○ کلیدهای عام تدبیر در قرآن:

این کلیدها به دو بخش تقسیم می‌شود (کلیدهای
قبل از تدبیر و کلیدهای هنگام تدبیر در قرآن).

کلیدهای قبل از تدبیر:

این کلیدها عبارتند از مسواک زدن و طهارت
داشتن که به توضیح هر کدام می‌پردازیم.

■ مسواک زدن:

مسواک زدن، قدم اول، در تحصیل شرایط تدبیر
می‌باشد. عطر و مسواک از هدایائی است که خداوند
به انبیاء خود عطاء نموده است^۲ و از خصوصیات
انبیاء و سنت آنان، مسواک زدن می‌باشد. ﴿مِنْ أَخْلَاقِ
الْأَنْبِيَاءِ السَّوَابِغِ﴾^۳

رسول گرامی اسلام (ﷺ) فرموده اند:

﴿تَطَهَّرُوا طَرِيقَ الْقُرْآنِ، قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا طَرِيقُ الْقُرْآنِ؟ قَالَ: أَمَّا هَؤُلَاءِكُمْ، قِيلَ بِمَاذَا؟ قَالَ: بِالسُّوَاكِ﴾^۵

مسیر قرآن را پاک نمایند، سؤال شد: مسیر قرآن کدام است؟ فرمودند: دهان‌های شما - سؤال شد: با چه چیزی؟ فرمودند: با مسواک زدن.

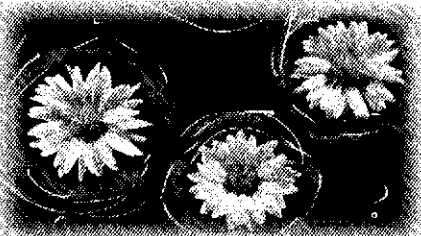
مسواک زدن علاوه بر بهداشت ظاهری، در بهداشت روحی نیز اثر دارد، به طوری که فرشته‌ها را مونس انسان قرار می‌دهد و آیه‌ای از قرآن تلاوت نمی‌شود مگر این که آن آیه را از دهان مؤمن، اخذ می‌کنند؛ لیکن اگر مسواک زده باشد کنار می‌ایستند و به قرآن گوش می‌دهند و نزدیک نمی‌شوند چرا که باعث اذیت فرشته‌ها می‌گردد^۶ از جمله آثار مسواک زدن رضایت خداوند، شادی فرشته‌ها، تبعیت از سنت پیامبر، طهارت دهان، استحکام لثه، روشنی چشم، فزونی عقل، هوش و حافظه می‌باشد.

□ طهارت داشتن

طهارت، شرط تلاوت و تدبیر راستین قرآن می‌باشد، همان گونه که شرط اساسی نماز به شمار می‌رود^۷ چرا که به واسطه قرآن و نماز به پیشگاه مقدس و ملکوتی (ملک قدوس) حضور می‌یابیم و حضور در بارگاه قدس بدون طهارت امکان ندارد - طهارتی که سراسر وجودمان، ظاهر و باطن را فرا می‌گیرد - نظافت بدن و لباس، نظافت دهان و طهارت شرعی (شامل وضو - غسل و تیمم) سمبل طهارت ظاهری و پاکی فکر و نیت و پرهیز از گناه و آلودگی سمبل طهارت باطن می‌باشد و این دو طهارت موجب نورانیت روح مؤمن و سرآغاز روشنی دل، به نور حق و باز یافتن به حضور کمال قدس می‌باشد.

در روایات آمده است که ﴿الصَّلَاةُ بِعِرَاجِ الْمُؤْمِنِ﴾^۸ نماز معراج مؤمن است ﴿الصَّلَاةُ قُرْبَانٌ كُلُّ تَقَى﴾^۹ نماز عین تقرب هر با تقوانی است و این نماز بدون طهارت محقق نمی‌شود.

﴿لَا صَلَاةَ إِلَّا بِطَهْوَرٍ﴾^{۱۰} ﴿وَلَا يَقْرَأُ الْعَبْدُ الْقُرْآنَ إِذَا كَانَ عَلَى غَيْرِ طَهْوَرٍ حَتَّى يَتَطَهَّرَ﴾^{۱۱} بنده خدائی که بر غیر طهارت باشد نباید قرآن بخواند تا آن که طهارت را بدست آورد.^{۱۱} آثار فراوان و عمیق طهارت، تلاوت راستین قرآن و نماز، در روح و روان انسان را موجب گشته که بالاترین پاداش تلاوت قرآن، به وقت نماز و در حال قیام اختصاص یافته که یکصد حسنه دارد و این پاداش عظیم در مقایسه با دیگر اعمال خیر، حکایت از آثار عظیم نماز و قرآن در رشد و تعالی روح انسان و جامعه بشری دارد. نماز ملاقات با خداوند و حضور در جلسه سخنرانی ربوبی است و بالاترین پالایش و تطهیر و تغذیه روح مؤمن، با نماز و تلاوت قرآن صورت می‌گیرد. در بیانات رسول گرامی اسلامی (ﷺ) نماز به آب و غذای روح و به چشمه آب گرمی تشبیه گشته که مؤمن پنج بار خود را در آن می‌شوید^{۱۲} و قرآن به سفره طعام گسترده‌ای مثل زده شده است که مؤمن گرسنگی‌هایش را برطرف می‌نماید^{۱۳} از آداب مهم تحصیل طهارت، آغاز آن با ذکر (بسم الله) می‌باشد که تأثیر طهارت را به نهایت خود می‌رساند.

مسأله طهارت در بانوائی که عذر ماهیانه دارند مورد تأکید قرار گرفته و امام صادق (علیه السلام) فرموده است:

«تَوَضُّأُ الْمَرْأَةِ الْحَائِضِ إِذَا أَرَادَتْ أَنْ تَأْكُلَ وَإِذَا كَانَ وَرَتِ الصَّلَاةَ، تَوَضُّأَتِ وَاسْتَعْمَلَتِ الْيَمْلَةَ وَهَلَلَتْ وَكَبَّرَتْ وَتَلَّتِ الْقُرْآنَ وَذَكَرَتِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ»

زن حائض وقتی خواست چیزی بخورد، وضو می‌گیرد و هر گاه وقت نماز شد وضو می‌گیرد و روبه قبله می‌نشیند و (لا اله الا الله) و (الله اکبر) می‌گوید و قرآن تلاوت می‌کند و خداوند عزیز و جلیل را یاد می‌نماید.^{۱۲}

از جمله مطالب قابل ذکر در تحصیل طهارت روحی و فکری و انجام سیر و سلوک معنوی که مایه رشد روح و سلامتی قلب می‌باشد، انجام واجبات و مستحبات، دوری از محرمات و مکروهات و انجام مباحات به قصد قرب الهی می‌باشد.

کلیدهای هنگام تدبیر در قرآن کریم: این کلیدها عبارتند از: استقبال قبله، از رو خواندن قرآن، دعای شروع و ختم تدبیر در قرآن، استعاذه، تسبیح می‌باشد که مختصراً هر کدام را توضیح می‌دهم.

□ استقبال قبله □

روح عبادات در اسلام، توجه وجودی عابد به سوی خدا می‌باشد.^{۱۳} غایت فعالیت هر موجودی است و برای انطباق جهت ظاهری عمل یا جهت قلبی اش و وحدت بخشی ظاهر و باطن وجود انسان «خانه کعبه»، سمبل توجهات مسلمین به سوی خدا قرار داده شده است، این سمبل، مایه تذکری است برای انسان غافل تا توجه قلبی اش را در زندگی و برنامه‌هایش به سوی خدا گرداند و از غیر خدا رو بگرداند. قبله سمبل هدف والا و متعالی بشر می‌باشد که دیگر اهداف در برابرش بسیار حقیر و

ناچیز جلوه می‌کند و طبیعی است فرآینی که دیدار با خداست از شرایط تدبیرش، استقبال قبله باشد تا با حقیقت عمل هماهنگ شود.

□ از رو خواندن قرآن □

در برخورد با قرآن تمام دستگاههای ادراکی انسان، بهره‌مند می‌شوند و هر یکا رزق خاصی را بدست می‌آورند، از این رو، نظر کردن به قرآن خود عبادت محسوب می‌شود و تأثیر فراوانی در روشنی و نورانیت چشم دارد. در روایات آمده است: «بهر شیطان، نگاهی شدیدتر از قرائت قرآن از روی مصحف، وجود ندارد»^{۱۴} و امام صادق (علیه السلام) فرموده‌اند: «به هنگام قرائت قرآن در مصحف بنگر که نظر در مصحف عبادت است»^{۱۵} و برتری قرائت قرآن از طریق نظر بر آنچه که از حفظ می‌خواند، تأثیر برتری عبادت واجب بر مستحب می‌باشد.^{۱۶} در دعای افتتاح تلاوت قرآن می‌خوانیم:

اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِيهِ عِبَادَةً وَ قِرَاءَتِي فِيهِ لِكُرْأٍ وَ فِكْرِي فِيهِ لِإِخْتِبَارٍ (بار خدایا پس نگاه مرا در قرآن عبادت و قرائت مرا تفکر و تفکر مرا عبرت قرار ده).

□ دعای شروع و ختم تدبیر □

از جمله کلیدهای هنگام تدبیر، قرائت دعای شروع و ختم تلاوت قرآن کریم است. ادعیه متعددی از حضرات معصومین (علیهم السلام) در این خصوص وارد شده که بسیار عمق و جهت دهنده است و سرآغاز تدبیر و گشاینده باب تدبیر و تفکر است. امام امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) فرموده‌اند: «اللَّهُمَّ اشْرَحْ بِالْقُرْآنِ صَدْرِي وَاسْتَعْمِلْ بِالْقُرْآنِ بَدَنِي وَ تَوَرَّ بِالْقُرْآنِ بَصِيرِي»^{۱۷}

□ استعاذه (پناه‌دهی به خدا) □

از شرایط تلاوت راستین و تدبیر در قرآن کریم پناه‌دهی شدن به خداوند می‌باشد که در قرآن بر آن

تأکید شده است. ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّهُ لَكُلُّ شَيْطَانٍ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَكُونُ كَلْبُونًا﴾^{۲۰} پس هر گاه قرآن می‌خوانی، پس به خدا از شر شیطان سنگسار شده، پناه بر چراکه او بر کسانی که ایمان می‌آورند و بر پیرو دگارشان تکیه می‌کنند، هیچ تسلطی ندارد.

انسان در شرائط تنهایی، در برابر تهاجمات شیاطین بسیار ضعیف و عاجز است و آنگاه که ندای ملکوتی انسان را دعوت می‌کند که: ﴿فَقِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾^{۲۱} به سوی خدا فرار کنید چرا که من برای شما از جانب خدا هشدار دهنده‌ایم. در این فرار، باید عاشقانه رو به خدا آوریم تا از تهاجمات ابلیس در امان مانیم و فکر و عقل ما برای تدبیر سالم بیاند.

□ تسمیه (استمداد و یاری جستن از خدا)

(الله) تنها کمال مطلق و تنها ذات مقدس پایدار و ابهتی است که کمال مطلوب همه موجودات است. ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾^{۲۲} و قرآن کریم، بشریت سرگردان و متحیر را به گمشده‌اش راهنمایی می‌کند. ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِهِ﴾^{۲۳} ای بشر بر آن زنده‌ای که مرگ در او راه ندارد تکیه و توکل نما و او را تنزیه و ستایش نما و در مسیر او حرکت کن.

بنابراین باید شروع، ادامه و ختم کارها با یاد و نام خدا باشد و با این نام و یاد از او یاری و نیرو بگیریم و «بسم الله» سبب یاد و نام خدا است که شروع و ختم کارها با این گرامی‌ترین و عظیم‌ترین آیه صورت می‌پذیرد. ذکر «بسم الله» سلامتی، خیر و برکت و توفیق در عمل، و رهایی از صدمه، فساد و تباهی را به همراه دارد. «بسم الله» جزء اول سوره‌ای از قرآن می‌باشد و سفير رحمت و عنایت

خداوندی است در تمام نمازهای واجب و تلاوت قرآن تأکید بر قرائت آن به صدای بلند وارد گشته است. و از آنجا که سفير رحمت و عنایت است و وجود انسان را آرامش می‌بخشد بعنوان یک کلید مهم به هنگام زمینه‌یابی تدبیر و تفکر در آیات قرآن کریم محسوب می‌گردد.

□ کلیدهای خاص تدبیر

در بیان امام حسین (ع) معلوم شد قرآن چهار مرتبه فهم و تدبیر را داراست که عبارتند از: «عبارت، اشارات، لطائف و حقایق قرآن» که کلیدهای خاص نظر به سه مرتبه اخیر دارد، که جنبه تخصصی به خود می‌گیرد بر دو قسم کلی می‌باشد: کلیدهای علمی و کلیدهای روحی و عملی.

تلاش قرآن پژوهان و علمای قرآنی و مفسرین بر آن است که هر دو قسم کلیدها، (علمی و روحی و عملی) را همزمان برای درک و تدبیر در اشارات بکار گیرند.

○ کلیدهای علمی:

این کلیدها عبارتند از: تسلط بر قرآن و روایات تفسیری، فهم معانی دقیق واژه‌های قرآنی، آگاهی بر ادبیات عرب، آشنایی با منطق و روشهای برخورداری از دانش‌های فلسفه، کلام عرفان و اخلاق، برخورداری از علوم روایة الحدیث (مصطلح الحدیث و رجال)، و علم اصول و مبانی استنباط، تاریخ و قصص نبییه و تمدنهای بشری، آگاهی بر علوم و تاریخ و فلسفه علوم معاصر و علوم انسانی و تجربی، تحصیل قدرت و قوت ملکه استنباط و درکی صحیح پیام قرآن نسبت به عصر و زمان و مجموعه نیازها. تدبیر خاص خواص با بهره‌گیری از این کلیدها میسر می‌گردد. که هر کدام بایستی به صورت مستقل و در جای خود مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

○ کلیدهای روحی و عملی

این کلیدها عبارتند از طهارت روحی و عقلی و اندیشه‌ایی و آراستگی به کمالات فکری و روحی و پیوستگی ایمان و عقل.

کسانی که از طهارت روحی و عقلی بهره‌مند می‌گردند و جزء اولوالالباب محسوب می‌شوند از صفات مشخصی برخوردار می‌شوند.

از جمله این صفات عبارتند از: شهود به حقایق قرآن، رسوخ در علم، اهل ذکر و مناجات بودن، وفای به عهد الهی، بفرقاری پیوندها، داشتن خوف و خشیت از خداوند، اقامه نماز، و انفاق و استعانت از صبر و حقیقت‌طلبی، آزاد اندیشی و شرح صدر و زهد به دنیا و عشق به آخرت و رفع بدی با خوبی. هر کدام یک از این صفات مکمل کلیدهای روحی و معنوی در فهم و تدبیر قرآن می‌باشند. و برای آشنائی خوانندگان با کلیدهای مذکور کتاب نامه‌ای را در پایان این مقاله تقدیم می‌دارم.

○ کلیدهای عملی، روحی و معنوی:

(منابع مورد نیاز)

✓ قرآن و نهج البلاغه

✓ حفظ کتب قرآن کریم، آشنائی با تفاسیر نورالثقلین، البرهان، از شیعه و در المشور و طبری از اهل سنت.

✓ المفردات راغب اصفهانی، تاج العروس زبیدی، لسان العرب ابن منظور، القاموس المحيط فیروز آبادی.

✓ آشنائی با علوم اسلامی (منطق - کلام - فلسفه - عرفان - فقه و اصول فقه) اثر شهید آیه الله مطهری.

✓ مطول و مختصر المعانی تفتازانی، البلاغه

الواضح علی الجارم، تلخیص البیان فی مجازات القرآن شریف رضی، املاء ما من به الرحمن ابوالبقاء عکبری، البیان فی غریب اعراب القرآن ابن انباری، مجمع البیان طبرسی، روح المعانی آلوسی

✓ علم و دین اثر ایان باربور ترجمه خرمشاهی

✓ تهذیب الاخلاق ابن مسکویه - اخلاق

ناصری خواجه نصیر الدین طوسی - محجة البیضاء فیض کاشانی - جامع السعادات ملا مهدی نراقی

✓ روایة الحدیث و درایة الحدیث حجة الاسلام

والمسلمین کاظم شانه چی

✓ جامعه و تاریخ و فلسفه تاریخ شهید آیه الله

مطهری و جامعه و تاریخ در قرآن آیه الله مصباح

✓ چهل حدیث حضرت امام خمینی و کتب

عرفانی بزرگان شیعه

✓ کتب و دستور العمل‌های خودسازی و کسب

سلوک جاری در سیره اهل بیت عصمت و طهارت.

• پی نوشت ها:

۱. سوره محمد ﷺ آیه ۲۴
۲. بحار الانوار اعلامه مجلسی ج ۸۳ ص ۴۰
۳. میزان الحکمه ج ۶ ص ۴۳۸
۴. حار الانوار ج ۷۷ ص ۳۴۱
۵. کنز العمال ۲۷۵۳ و ۴۸۱۶
۶. تاجایی جلد ۳ ص ۴۳
۷. سوره عنکبوت ص ۲۵۱
۸. میزان الحکمه جلد ۱ ص ۳۹۲ یا نه المصنوع ۱
۹. میزان الحکمه جلد ۱ ص ۳۹۲ یا نه المصنوع ۱
۱۰. کنز العمال ۴۶۸
۱۱. میزان الحکمه باب الحرف و رسائل الشیعه ج ۴ ص ۱۳ ج ۲
۱۲. معجم الانوار ج ۷۷ ص ۸۷
۱۳. نهج البلاغه خطبه ۹۹ بحار الانوار ج ۹۲ ص ۱۹
۱۴. رسائل الشیعه ج ۲ الصحاح باب ۲۰ ص ۴
۱۵. میزان علی آیه ۱۹۹، ۱۹۸، ۱۹۷ سوره بقره
۱۶. رسائل الشیعه ج ۱ ص ۱۹ ج ۲ حضرت رسول ص ۲۷۲
۱۷. رسائل الشیعه ج ۳ ص ۱۹ ج ۲ حضرت اسامه در غزاه
۱۸. رسائل الشیعه ج ۱ ص ۳۰
۱۹. رسائل الشیعه ج ۱ ص ۱۹ ج ۲ حضرت اسامه در غزاه
۲۰. نقل آیه ۹۹، ۹۸
۲۱. سوره داريات آیه ۵۱
۲۲. سوره بقره آیه ۱۵۵ و از حیران آیه ۲
۲۳. سوره فرقان آیه ۵۸